

СЕМАНТИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ЛАТИНСЬКОГО ДІЄСЛОВА *nūntiō* ТА ЙОГО ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДЕРИВАТИВ

Розглядається походження дієслова *nūntiō* та його префіксальних дериватів у романському мовному просторі, а також простежуються семантичні зміни, яких вони зазнали в процесі еволюції.

Ключові слова: класична і народна мова, семантична еволюція, дієслівні префікси, деривати.

Одним із чинників багатства й гармонійності класичної латинської мови була велика кількість дієслівних префіксів, що разом із вихідним дієсловом утворювали групу однокореневих лексем, кожна з яких відрізнялася чіткими значеннєвими нюансами, обумовленими семантикою відповідних префіксів. Народна латинська мова, а за нею і неолатинські мови, змінили такий стан речей. По-перше, у більшості випадків вихідне безпрефіксальне дієслово через семантичне знебарвлення виходило з узусу, передаючи свої значення похідним префіксальним варіантам. По-друге, семантична функція префіксів трансформувалася. Класичні префікси в народній мові повністю або частково (із перекосом в бік однієї дефініції) втрачали свою семантику і за рахунок цього або підсилювали одне (як правило, основне) значення латинського дієслова, або ставали семантично пустими і беззмістовними елементами слова. Ці процеси супроводжували так звану боротьбу синонімів, внаслідок якої національні романські мови втратили багато лексем, що повторювали значення однокореневих варіантів, або отримали класичні дієслова зі значно зміненим (як звуженим, так і розширеним) значенням.

Ілюстрацією сказаного може бути історія одного латинського дієслова мовлення, що входить до підгрупи “передача інформації”, а саме дієслова *nūntiō* ‘повідомляти’, ‘оголошувати’, ‘сповіщати’, ‘доповідати’, ‘передавати (інформацію)’ [2, с. 682; 13, с. 677]. Його особливість полягає в абсолютній прозорості семантичної структури, навіть при деяких несуттєвих розходженнях в тлумаченні етимології. Так, Е.Форчелліні щодо походження *nūntiō* пише: “*Verbum transitivum, quod a novum et cio ducunt, cui etymo favet*” [10, с. 318]. Тобто, на його думку, дієслово *nūntiō* складається з іменника *novum* ‘новина’ та дієслова *cio* ‘рухати’, ‘видавати’ (до речі, в орфографії Е.Форчелліні аналізоване дієслово має вигляд *nuncio*). А.Ерну і А.Мейє, натомість, вказують на походження *nūntiō* від *nuntius*. Вони пишуть, що зв’язок лексеми *nuntius* (іменник або, дуже рідко, прикметник) ‘той, що передає’; ‘вісник’; ‘звістка’, ‘вість’, ‘повідомлення’ (“*nuntius et res ipsa et persona dicitur*” [9, с. 654]) з прикметником *novus*

‘новий’, або, за Е.Форчелліні, іменником *novum* є сумнівним [9, с. 655]. Проте немає ніякої різниці між дефініціями ‘передати новину’ або ‘передати звістку’ (залежно від обраного елемента складеної лексеми) та семантичною структурою дієслова *nūntiō*, яка пропонується словниками, тобто ‘повідомити’, або просто ‘передати інформацію’.

Типовий приклад вживання цього дієслова зустрічається у комедії Плавта:

Per. Ego istaec, si erit hic, *nuntiabo*. sed quid est, // *Palaestrio* [17, с. 195] – **Пер.** Якщо та буде тут, *повідомлю*, але що з тобою, Палестріоні!

Дієслово *nūntiō* в класичній латині утворило кілька префіксальних варіантів, які передавали широкий спектр значень підпарадигм ‘вимовляння’ та ‘передачі інформації’: *adnūntiō* (*annūntiō*) ‘оголошувати’, ‘повідомляти’, ‘провіщати’; *dēnūntiō* у мові права та ритуальній мові означає ‘урочисто проголошувати’, ‘провіщати’, ‘викликати до суду як свідка’, в загальній мові – ‘повідомляти’; *ēnūntiō* ‘розголошувати’, ‘денонсувати’, в мові граматики та риторики – ‘викладати’, ‘формулювати’; *obnūntiō* ‘приносити погані новини’, ‘протистояти’; *praenūntiō* ‘провіщати’; *prōnūntiō* ‘проголошувати’ (звідси ‘оголошувати гучним голосом’), ‘вносити вирок’, ‘висловлюватися’, ‘вимовляти’, ‘пропонувати’; *renūntiō* ‘доповідати у відповідь’, ‘повідомляти відповідь’, ‘оголосити результати виборів’, ‘відмовити’, ‘відкликати’ [9, с. 655].

На відміну від знебарвленого та згодом зниклого вихідного дієслова *nūntiō* (формою про нього нагадують тільки романські іменники, що позначають папського нунція – ісп. *nuncio*, фр. *nonce*, іт. *nunzio* і т.п.), його префіксальні варіанти і досі залишаються найпоширенішими серед дієслів мовлення сучасних романських мов. Тільки одне з них – дієслово *obnūntiō* не існує сьогодні, та пояснюється це зникненням префікса *ob-*, натомість семантичний потенціал кореня *nūntiō* не викликає жодних сумнівів. Решта, окрім *obnūntiō*, дієслів, похідних від *nūntiō*, широко вживаються як у загальній мові, так і у різних галузевих мовах (релігії, права, комерції тощо). Проте, незважаючи на таку благополучну картину тривалого існування цієї групи однокореневих дієслів, є підстави висловити кілька міркувань з приводу їх розвитку. По-перше, в літературі нема однозначної думки стосовно належності цих дієслів до народного або книжного фонду, а отже їх безперервної або відновленої еволюції (на сумніви щодо цього вказує, наприклад, словник Блока

і Вартбурга [4, с. 27, 186 та ін.], натомість Х.Коромінас подає всі деривати *nūntiō* як книжні слова [5, с. 534]). По-друге, їх семантична структура зазнала деяких змін, спричинених певними факторами. Детально це слід розглянути на прикладі кожного дієслова окремо.

Лат. *adnūntiō* (*annūntiō*) > ісп. *anunciar*, порт. *Anunciar*, фр. *annoncer*, іт. *annunciare*, *annunziare* ‘оголошувати’, ‘доповідати’, ‘провіщати’, ‘повідомляти’. Це дієслово повністю зберегло свої значення в усіх досліджуваних мовах і не втратило згаданої вище семи ‘новина’, чи то семи ‘звістка’, яка і в латинській мові була не тільки важливою, а ще й прозорою з погляду на морфосемантичну будову дієслова. Наприклад, словник *Petit Robert* першим для *annoncer* дає такий приклад, що ілюструє його дефініції: “*Annoncer à qqn une bonne, une mauvaise nouvelle*” [15, с. 87] – “Повідомити комусь добру, погану новину”. Факт збереження первинного широкого значення, а також епоха фіксації дієслів, що походять від *adnūntiō* в неолатинських мовах, дають право сумніватися в їх книжному походженні. Так, 13 ст. для іспанської мови [5, с. 534], 14 ст. для португальської [7, с. 55] та італійської [6, с. 78] є цілком звичними датами для того, щоб вперше зареєструвати в літературних пам’ятках лексеми, що презентують народний словник. А що стосується французької мови, то тут є всі підстави для впевненості в народнолатинському походженні старофранцузького дієслова *anoncier*, оскільки вже в “Пісні про Роланда” воно хоч і один раз, та все ж зустрічається (натомість багато прикладів використання дієслова *noncier*):

Par avisiun li ad *anunciét* // D’une bataille ki encuntre lui ert [14, с. 2529-2530] – У видінні він йому *повідомив*, що проти нього буде битва.

Варто додати, що, всупереч усталеній думці, етимологічний словник А.Доза, Ж.Дюбуа, А.Міттерана подає французьке дієслово *annoncer* як лексему народного походження [8, с. 35].

Лат. *dēnūntiō* > ісп. *denunciar*, порт. *denunciar* фр. *dēnoncer*, іт. *denunciare* ‘повідомляти (про злочин)’, ‘заявляти’, ‘доносити’, ‘урочисто оголошувати’, ‘провіщати’, ‘оприлюднювати’, ‘деконсувати’, ‘викривати’. Романські дієслова повністю зберегли значення, пов’язані з правовою та політичною термінологією, натомість широке значення ‘повідомляти’, вживане в латинській мові, сьогодні вважається застарілим. Зникнення значення ‘повідомляти’ мало бути спричиненим типовим для романського простору явищем – втратою частини синонімів на позначення одного явища. Дієслово *dēnūntiō* розвивалося паралельно з вихідним дієсловом *nūntiō*, маючи як основне спільне з ним значення ‘повідомляти’, оскільки “префікс *de-* в багатьох випадках втрачав міс-

цеве значення і вживався лише для підсилення основного значення” [3, с. 94]. Наприклад, у старофранцузькій мові ще існували як вихідне дієслово *noncier*, так і префіксальний варіант *denoncier*, і першим значенням обох лексем словники подають ‘повідомляти’ [11, с. 157, 412]. У той час дієслово *noncier* стало ще й одним із базових у значенні ‘розповідати’, зберігаючи ці форму і значення навіть у середньофранцузький період [12, с. 438]. *Noncier* у подальшій історії зникло з романського мовного простору, тим самим наслідуючи долю більшості знебарвлених вихідних дієслів, місце яких зайняли їх префіксальні варіанти. Що стосується латинського *dēnūntiō*, що продовжувало значення *nūntiō*, яке не збереглося в романському вокабулярі, то його семантичне збіднення, усталення в романських мовах із вузьким термінологічним значенням пояснюється тим, що це префіксальне похідне дієслово також було не єдиним, що збігалося в своїх дефініціях із вихідним, тому воно, в свою чергу, продовжило боротьбу синонімів за збереження значення, але не виграло її, принаймні у порівнянні з проаналізованим вище *adnūntiō*. Таким чином, семантичний розвиток дієслова *dēnūntiō* від латини до сучасних романських мов закріпив значеннєве звуження, тенденції до якого спостерігалися ще в класичній латинській мові.

Лат. *ēnūntiō* > ісп. *enunciar*, порт. *enunciar* фр. *énoncer*, іт. *enunciare* ‘висловлювати’, ‘викладати’, ‘формулювати’. Час появи цих дієслів у національних мовах промовляє на користь їх книжного походження. Так, у французькій мові це дієслово з’являється у 14 ст., однак до 17 ст. воно вживається вкрай рідко [4, с. 224; 8, с. 266], проте його значення у зворотній формі, згідно словника *Robert*, дорівнювало значенню дієслова *parler* ‘говорити’ [15, с. 769] (сьогодні це значення вважається застарілим). Під впливом французького дієслова у 16 ст. з’явився й італійський відповідник – дієслово *enunciare* [6, с. 401]. Ще пізніше дієслово *enunciar* потрапляє в іберо-романські мови – в іспанську в 18 ст. і в португальську в 19 ст. [16, с. 413; 7, с. 304].

Лат. *praenūntiō* > ісп., порт. *prenciar* ‘проорокувати’, ‘провіщати’. Іберо-романські дієслова, як впливає із лексикографічних джерел, не змінили латинської семантики, а заміна дифтонга *ae* в префіксі на *e* – явище регулярне і притаманне народній латині всіх провінцій. Французька мова не успадкувала цього дієслова, а для вираження значення ‘проорокувати’ вона має сьогодні інші лексеми (це латинського походження дієслова *prédire*, *augurer* та *présager*). Цікаво склалася історія з цим дієсловом в італійській мові, – воно зникло так само, як і французьке, але в 19 ст. утворилося нове і майже за тією самою схемою, – від префікса *pre-*

та дієслова *annunziare* [6, с. 958], яке збереглося у мові, на відміну від *nūntiō*, що було в основі латинського *praenūntiō*. Отже сьогодні італійське дієслово *preannunziare* вживається саме у значенні 'проорокувати', 'провіщати'.

Лат. *prōnūntiō* > ісп. *pronunciar*, порт. *pronunciar* фр. *prononcer*, іт. *pronunciare* (заст. *pronunziare*) 'вимовляти'. Похідні від *prōnūntiō* є незаперечними базовими дієсловами підгрупи вимовляння ЛСГ дієслів мовлення в представлених західнороманських мовах. Окрім названого значення, яке є результатом розширення, романські мови зберегли й ті, що були основними у класичному дієслові – 'постановляти', 'оголошувати' та подібними. Саме з цими значеннями, які вочевидь належать до офіційної, юридичної мови, і мало місце запозичення латинської лексеми в національні мови. Так, французька мова фіксує появу *prononcier* на початку 12 ст. як 'заявляти', 'проголошувати', а в 13 ст. з'являються приклади вживання цього дієслова в значенні 'вимовляти' [11, с. 480; 8, с. 607]. Подібно до французького склалася історія італійського дієслова *pronunziare*, відмінність лише в датах, – відповідно 13 ст. та 15 ст. [6, с. 979].

Лат. *renūntiō* > ісп. *renunciar*, порт. *renunciar*, фр. *renoncer*, іт. *rinunziare* 'відмовлятися', 'зрікатися'. Це латинське дієслово зазнало відхилення від основного значення і суттєвого звуження дефініції. Такі семантичні процеси були спричинені багатозначністю префікса *re-*, який в класичній латині міг означати, наприклад, зворотню дію, відновлену та повторну дію, протидію, посилення значення тощо. Префікс *re-* використовувався в романських мовах так само широко, як у класичній і народній латинській мові, але інколи, як у випадку з аналізованим дієсловом, відбувалася його певна семантична переорієнтація в межах давно існуючої лексеми з усталеним значенням. Тут доречними можуть бути слова Е.Бурсьє щодо преференцій у використанні цього префікса: "...він часто вказував не стільки на повторну дію, скільки на повернення до первісного стану" [1, с. 176]. Саме така зміна і сталася з дієсловом *renūntiō*: 'доповідати у відповідь', тобто, свого роду, 'повторна дія' > 'відмовлятися', що дорівнює 'поверненню до первісного стану'. Цікаво, що ця семантична трансформація сталася вже в період офіційного існування національних мов, оскільки відомо, що, скажімо, у французьку дієслово *renoncier* потрапляє у 12 ст. з класичними значеннями 'повідомляти у відповідь', 'доповідати на запитання' і навіть 'заявляти', 'пояснювати', що засвідчує певне семантичне розширення, тоді як значення 'відмовляти' залишається неосновним [11, с. 516]. Середньофранцузька мова також зберігає за *renoncer*

значення 'повідомляти у відповідь', 'доповідати на запитання' як основні [12, с. 545]. Усталення *renoncer* у французькій мові з сучасними значеннями відбулося через мову права та релігії [4, с. 546]. Так само цей процес проходив в італійській мові, де закріплення за *rinunziare* значення 'відмовлятися', 'зрікатися' сталося через використання у релігійній мові фраз на кшталт староіталійської "*renuntiāre diabolo e peccatis*", де негативна сема стала домінуючою завдяки лексемам 'диявол' та 'гріхи' [6, с. 1069].

Таким чином, у розглянутій групі однокорневих дієслів на шляху еволюції від латини до романських мов сталися такі зміни:

1. вихідне дієслово *nūntiō*, знебарвлене від використання упродовж віків і витіснене синонімами з числа його префіксальних варіантів, зникло з романського мовного простору;
2. із семи префіксальних дієслів одне було зовсім втрачене (*obnūntiō*);
3. три дієслова зберегли класичні значення, при цьому відбулася певна конкретизація, зосередження на основній латинській дефініції (*adnūntiō*, *ēnūntiō*, *praenūntiō*);
4. два дієслова зазнали значного звуження вихідного значення (*dēnūntiō*, *renūntiō*);
5. одне дієслово пішло шляхом розширення значення, перетворившись на базове дієслово в іншій підгрупі цілої лексико-семантичної групи романських дієслів мовлення (*prōnūntiō*).

Література

1. Бурсьє Э. Основы романского языкознания. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1952. – 668 с.
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Русск. яз., 1976. – 1096 с.
3. Дынников А.Н., Лопатина М.Г. Народная латынь: Учеб. пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 256 с.
4. Bloch O., Wartburg W. von. Dictionnaire étymologique de la langue française. – P.: Quadrige / PUF, 2004. – 682 p.
5. Corominas J. Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana. – Madrid: Gredos, V. III, 1974. – 1117 p.
6. Cortelazzo M., Cortelazzo M.A. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli. – Bologna: Zanichelli, 2004. – 1440 p.
7. Cunha A. G. da. Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa. – Rio de Janeiro: Editora Nova Fronteira, 2003. – 940 p.
8. Dauzat A., Dubois J., Mitterand H. Nouveau Dictionnaire étymologique et historique. – P.: Larousse, 1973. – 814 p.
9. Ernout A., Meillet A. Dictionnaire étymologique

- de la langue latine. Histoire des mots. – P.: C. Klincksieck, 1932. – 1108 p.
10. Forcellini Aeg. Totius Latinitatis Lexicon / Opera et studio. – Prati. Typis Aldinianis, 1868, T. IV. – 1021 p.
 11. Greimas A. J. Dictionnaire de l'ancien français. Le Moyen Age. – P.: Larousse, 1994. – 630 p.
 12. Greimas A. J., Keane T. M. Dictionnaire du moyen français. – P.: Larousse, 2001. – 668 p.
 13. Jacob M.F. Lexique étymologique latin-français. – P.: Delalain frères, s.a. – 1276 p.
 14. La chanson de Roland. – P.: Lettres gothiques, 2003. – 279 p.
 15. Le Nouveau Petit Robert Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – P., 1994. – 2490 p.
 16. Machado J. P. Dicionário etimológico da língua portuguesa. – Lisboa: Livros Horizonte, 1977, T. II.
 17. Plautus T.M. Miles gloriosus // Электронный ресурс: www.thelatinlibrary.com/plautus/miles.shtml

*In the given article the origin and evolution of the verb *nūntiō* and its prefixal derivatives in the Romance linguistic space are viewed. Semantic processes that happened to these verbs are traced.*

Key words: classical and vulgar language, semantic evolution, verbal prefixes, derivatives.

*Рассматривается происхождение глагола *nūntiō* и его префиксальных дериватов в романском языковом ареале, а также прослеживаются семантические процессы, произошедшие с ними в процессе эволюции.*

Ключевые слова: классический и народный язык, семантическая эволюция, глагольные префиксы, дериваты.